

ВИСНОВКИ

Автономна Підкарпатська Русь, а згодом самостійна Карпатська Україна, існувала протягом надзвичайно короткого відрізка часу: з жовтня 1938 р. до другої половини березня 1939 р. Незважаючи на це, в краї відбувався такий бурхливий розвиток політичних подій, що до Карпатської України була прикута увага всієї світової громадськості. Це стосується і дослідників, які вже наприкінці 30-х років почали звертатися до вивчення історії Карпатської України.

Історія національно-визвольних змагань закарпатських українців була в достатній мірі суперечливою, а тому неоднозначність і суперечливість притаманна для перших публікацій про Карпатську Україну. Найінтенсивніше дослідження різноманітних проблем історії краю кінця 30-х років почалося в повоєнні роки. Протягом другої половини 40-80-х років вітчизняними істориками, на жаль, не було надруковано жодної об'єктивної праці про розвиток суспільно-політичних процесів у краї. Для них були притаманні заполітизованість і односторонній підхід, замовчування і фальсифікація історичних джерел. Пріоритет надавався дослідженню історії крайової комуністичної організації, яка ідеалізувалась і зображувалась в ореолі єдиного виразника інтересів трудящих мас. Великий вклад внесли вітчизняні історики у дослідження історії міжнародних відносин в 1938-1939 рр., визначивши в них місце Чехословаччини і Закарпаття.

Тільки на початку 90-х років з'явилися перші більш-менш об'єктивні дослідження з історії Закарпаття. Їх автори зробили спробу проаналізувати соціально-економічний, політичний і культурний розвиток краю, державно-правову діяльність уряду Карпатської України тощо. Позитивним було й те, що новітні дослідження історії Карпатської України базувались на поважній джерельній базі, яка до цього часу була для них недоступною. З такою проблемою ніколи не зіштовхувались зарубіжні вчені, які завжди мали можливість вільно висловлювати свої думки. Праці про Закарпаття з'явилися в Німеччині, Франції, Польщі, Угорщині, Чехії, Словаччині, Ватикані, колишній Югославії, США і Канаді. Нерідко їх авторами були уродженці Закарпаття, які брали безпосередню участь у подіях кінця 30-х років. Вони ґрунтовно проаналізували окремі аспекти міжнародних відносин напередодні Другої світової війни, внутрішньополітичне становище Закарпаття, однак обійшли мовчанкою соціально-економічні

процеси в краї. Причина цього полягала у відсутності джерельної бази, яка є в Україні.

Короткочасне існування Карпатської України співпало з різким загостренням міжнародної обстановки в Центральній Європі і виникненням гострої політичної кризи в Чехословацькій республіці, складовою частиною якої було Закарпаття протягом всього міжвоєнного періоду. Мюнхенська конференція 29-30 вересня і Віденський арбітраж 2 листопада 1938 р. свідчили не тільки про початок державного розпаду ЧСР, але й суттєво погіршили становище Закарпаття, на яке постійно висувала територіальні претензії Угорщина, всебічно підтримувана Польщею. Швидкому розпаду Чехословаччини сприяли не тільки анексіоністська політика щодо неї Німеччини, але й угодівська позиція Великобританії і Франції, які, фактично, сприяли агресору. Румунія і Югославія, що лояльно відносилися до ЧСР і Закарпаття, не могли суттєво вплинути на хід політичних подій у Європі. Пропозиції Радянського Союзу захистити Чехословаччину не були нею прийняті.

Такий стан справ був на руку Угорщині, яка відкрито готувалася до захоплення всієї території Закарпаття. Хоча Німеччина задовольнила вимоги Будапешта тільки в березні 1939 р., однак угорські терористи, заручившись підтримкою польських, проводили постійні терористичні акції на території краю, дестабілізуючи цим його внутрішньополітичне становище. Одержавши згоду Німеччини на окупацію Карпатської України, гортисти перейшли кордон. Не зустрічаючи будь-якого опору з боку чехословацьких військ, вони протягом 14-18 березня 1939 р. окупували всю територію краю. Справжній бій їм дали тільки карпатські січовики, хоча зупинити просування ворога, звісно, не могли.

Чисельні свідчення очевидців та деякі архівні документи беззаперечно вказують на факти антигуманної поведінки щодо місцевих жителів з боку терористичних груп. Знуцання, вбивства, розстріли як мирного населення, так і січовиків проводилися майже по всій території Карпатської України. Особливо жорстокими були розправи з полоненими січовиками, які масово передавалися угорською окупаційною владою польським військовим і розстрілювалися неподалік від польського кордону. Одним із таких місць є територія поблизу Верецького перевалу. Тому важливим є й поданий нами перелік січовиків, які брали участь у захисних боях, або були страчені, репресовані. Звичайно, що цей список є неповним, проте на сьогодні найбільш підтвердженим і у такій кількості (367 чол.) публікується вперше.

Карпатська Україна постійно відчувала моральну і матеріальну підтримку світової громадськості. Особливо значною була допомога українців, які проживали в різних країнах світу. Уряду А.Волошина вдалося встановити стосунки з багатьма організаціями української діаспори, які орга-

нізували збір коштів, продуктів харчування та іншу матеріальну допомогу населенню Закарпаття. Не залишилися осторонь українці, які проживали в країнах Європи, Азії та Далекого Сходу. Уважно слідкували за розгортанням подій у Карпатській Україні українці Східної Галичини. Галицька преса на своїх сторінках постійно вмещувала матеріали, в яких солідаризувалася з національно-визвольною боротьбою закарпатських українців. Кореспонденти цілого ряду галицьких періодичних видань в 1938-1939 рр. перебували в Карпатській Україні. Їхні репортажі, статті та повідомлення відзначалися надзвичайною емоційністю, точністю викладу інформативного матеріалу, хоча для окремих матеріалів були характерні певна ідеалізація, неточності. Українці Галичини солідаризувалися із закарпатцями, беручи участь в цілому ряді акцій протесту проти спільних дій Польщі та Угорщини щодо Карпатської України. Архівні джерела свідчать про масовість нелегальних переходів польсько-чеського кордону юнаками і дівчатами з Галичини. Однак, масові переходи кордону не тільки свідчили про солідарність українців Галичини з боротьбою закарпатців, вони, в той же час, ускладнювали діяльність уряду А.Волошина, про що він неоднозначно заявляв. Негативну роль відіграли також антипольські дії окремих радикально настроєних галицьких і закарпатських націоналістів, зокрема, напади на польське консульство у Сваляві тощо.

Уже з часу надання краю автономних прав у Карпатській Україні з'явилася велика кількість членів ОУН. Оунівці відіграли велику роль у формуванні Карпатської Січі, хоча їм так і не вдалося створити босздатні збройні сили. Історичні документи свідчать, що між ОУН і урядом Німеччини протягом всього існування Карпатської України не припинялося співробітництво. Завдяки членам ОУН були встановлені контакти Закарпаття із світовими українськими організаціями, які постійно надавали фінансову допомогу уряду Карпатської України. Разом з тим, необхідно констатувати, що ОУН відіграла неоднозначну роль під час розвитку політичних подій 1938-1939 рр. у Карпатській Україні. Окремі його члени взяли участь у спробі державного перевороту 13-14 березня 1939 р., а штаб Карпатської Січі, зневірившись у своїх силах, на час наступу угорських військ емігрував за кордон. Цей факт не міг не вплинути на подальший розвиток відносин між Проводом Українських Націоналістів і урядом А.Волошина в еміграції.

Автономні уряди Карпатської України звертали значну увагу на розвиток освіти і культури краю. Незважаючи на складні міжнародні відносини та економічні труднощі, відновлювалися старі й відкривалися нові навчальні заклади. Велику просвітницьку роботу серед населення проводили «Просвіта», «Говерля» та ряд інших організацій культурницького типу. Розвивалися наука, література, мистецтво, видавнича справа. Однак, у порівнянні з міжвоєнним періодом, культурний розвиток пішов на

спад. Уряд змушений був віддавати пріоритет розвитку народного господарства, відсуваючи культурні проблеми на другий план. Окупація Карпатської України Угорщиною звела нанівець всі досягнення закарпатців у культурно-освітньому плані.

Уряд А.Волошина приділяв значну увагу задоволенню громадянських прав національних меншин краю. Численні документи свідчать, що він толерантно відносився до німецької, румунської, єврейської та інших національних меншин Карпатської України. Свідченням цього є той факт, що їх представники, в основному, проголосували на виборах за Українське Національне Об'єднання. Переважна більшість населення Карпатської України була греко-католицького віросповідання. Обов'язки апостольського адміністратора Карпатської України Ватикан поклав на єпископа Д.Няраді, який відзначався своєю чіткою українською орієнтацією. Встановилися тісні відносини між Мукачівською єпархією, розділеною на той час, і Галицькою Митрополією в особі А.Шептицького. Галицький Митрополит привітав виникнення Карпато-Української держави. Уряд Карпатської України докладав усіх зусиль для того, щоб не виникали конфлікти між вірниками греко-католицької та православної конфесій, представники якої належали до Сербської Православної Митрополії. Православна церква лояльно відносилася до уряду А.Волошина та політики, яку проводив його кабінет. Мукачівський єпископ О.Стойка, який залишився на окупованій Угорщиною території, вірно служив окупантам, закликаючи їх до повної окупації Закарпаття. Необхідно також відзначити, що чимало греко-католицьких священиків знаходилися в опозиції до української влади, а проти окремих із них була розпочата кримінальна справа. З окупацією Закарпаття військами Угорщини в краї встановився жорсткий репресивний режим, від якого постраждали представники духовенства обох конфесій.

Внутрішньополітичний розвиток Карпатської України наприкінці 30-х років був надзвичайно суперечливим. Найбільшим успіхом політичних сил краю, що представляли обидва напрями, було здобуття автономії у складі Чехословацької Республіки. Прогресивне значення мало прийняття чехословацьким парламентом Конституційного Закону від 22 листопада 1938 р., згідно з яким змінився державно-правовий статус Закарпаття. ЧСР перетворилася в федеративну державу чехів, словаків і закарпатських українців. Протягом всього свого перебування при владі кабінет А.Волошина намагався зберегти автономні права, покладаючи при цьому великі надії на протекторат з боку Німеччини. Враховуючи той факт, що наприкінці 30-х років Чехословаччина знаходилася напередодні розпаду, а жодна сильна країна світу, крім Німеччини, не гарантувала Карпатській Україні безпеку її кордонів, таку політику уряду А.Волошина слід вважати виправданою. Переконавшись, що Німеччина зрадила інтереси

краю, А.Волошин звернувся з аналогічним проханням до румунського уряду. Отже, для карпатського прем'єр-міністра, а потім президента, головним завданням було збереження автономних прав країни під будь-яким протекторатом. Це є свідченням того, що А.Волошин був політиком-реалістом і добре розумів, що існування Карпатської України як незалежної держави у тих умовах є справою нереальною.

Проголошення незалежності 14 березня 1939 р. пояснювалося прагненням українського населення краю до свободи. Однак, немаловажне значення у поспішності цього акту мав розпад Чехословаччини і проголошення самостійності Словаччиною. Незважаючи на деяку спонтанність і поспішність, ця історична подія в житті не тільки закарпатських українців, але й всього українського народу мала велике історичне значення. Це була друга, після 21 січня 1919 р., спроба заявити перед цілим світом, що українська нація живе і готова до державного життя. І хоча цей акт проголошення незалежності, ратифікований 15 березня 1939 р. на Соймі Карпатської України, був більш символічним, ніж актом реальної політики, він відіграв велику роль у формуванні самосвідомості всієї української нації. Саме в період існування Карпатської України завершився своєрідний перехід у відношенні свідомості — від підкарпатських русинів до закарпатських українців.

У цьому плані велику усвідомлюючу роботу проводила крайова «Прогресивна», яка упродовж свого існування послідовно відстоювала культурно-освітні позиції українців Закарпаття, стала справжнім центром українського культурницького руху в краї. Не менш важливу усвідомлюючу роботу серед місцевого населення проводили політичні партії українського спрямування, які сприяли пробудженню політичного розвитку краю, висували політичні вимоги часу й до 1938 р. пройшли такий шлях консолідації українських політичних сил. Сам факт утворення українського автономного уряду А.Волошина в жовтні 1938 р., а згодом становлення незалежного уряду Карпатської України вказує на порозуміння серед політичної еліти і визначення ними пріоритетної на той час ідеї — побудова самостійної Карпато-Української держави.

Архівні документи свідчать, що уряду Карпатської України доводилося діяти в умовах, коли не припинялися напади на її територію угорських і польських терористів, постійно велася антиукраїнська і античеська ворожа пропаганда, справжня листівкова і радіовійна. Політичну кризу в краї поглиблювали суперечності між чеським урядництвом і місцевим населенням, а також численні конфлікти в самому українському таборі. В 1938-1939 рр. зіткнулися між собою представники двох поколінь: молоді радикали-націоналісти, які вимагали від уряду рішучих дій, і старші за віком помірковані політики, які за допомогою маневрувань намагалися зберегти автономний статус краю. Конфлікти в українському таборі на-

брали своєї кульмінації 13-14 березня 1939 р., коли тривали кровопролитні бої між карпатськими січовиками і чеським військом. Карпатська Січ, зазнавши значних втрат у цих боях, виявилася нездатною протистояти добре озброєним військам агресора. Великої моральної шкоди завдала спроба групи січовиків і окремих радикально настроєних членів ОУН здійснити державний переворот проти уряду Карпатської України.

Протягом всього міжвоєнного періоду на території краю діяла угорська іредента, антиукраїнська діяльність якої досягла своєї кульмінації в 1938-1939 рр. Закарпаття наводнили угорські агенти, які збирали підписи за приєднання краю до Угорщини, складали списки неблагонадійних, організовували саботажі, закликали до скинення законного уряду краю. Чехословацький і український уряди докладали всіх зусиль, щоб чинити відсіч ворожій пропаганді, однак не могли з нею не рахуватися. Важке внутрішнє становище краю і необхідність консолідації всіх патріотично настроєних сил змусили уряд А.Волошина піти на певне згортання демократичних процесів, яке проявилася у забороні політичних партій, безальтернативних виборах до Сейму, закритті деяких проугорських видань, товариств, відкритті концтабору. Без таких рішучих мір країна могла потонути в анархії і вседозволеності. Однак, незважаючи на таку мотивацію відходу уряду А.Волошина від демократії, необхідно характеризувати режим А.Волошина як авторитарний. Карпатська Україна виникла в центрі Європи тоді, коли остання була поневолена фашистами, виникла наперекір їх волі. Захисники Карпатської України піднялися на боротьбу з агресором, не чекаючи наказу свого уряду. Численні архівні документи, перш за все угорські, аргументовано доводять, що закарпатці все одно не уникнули б репресій, до проведення яких Угорщина була готова ще напередодні вторгнення. Останні січові партизанські загони продовжували боротьбу до травня 1939 р.

Наприкінці 30-х років Карпатська Україна виявилася єдиною державою, де невелика гілка українського народу проголосила свою незалежність і заявила про бажання жити державним життям. Такої можливості не мали ні українці, які перебували в складі СРСР, ні українці під владами Польщі та Румунії. Однак, вони дивилися на Карпатську Україну як на територію, де робиться спроба відновити українську державність. Виходячи з цього, необхідно розцінювати утворення Карпато-Української держави як другий, після визвольних змагань 1918-20-х років, етап у боротьбі за створення українського державного утворення на окремо взятій українській території.